

Ergün, M. 2011. Türk eğitim tarihinin felsefesi, içinde Öztürk, C. ve Fındıkçı, İ. (Ed.).
*Prof.Dr.Yahya Akyüz'e Armağan / Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür
Yazıları*. Ankara: Pegem Akademi yay. s.663-683.

TÜRK EĞİTİM TARİHİNİN FELSEFESİ

Mustafa Ergün*

*"Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar.
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?"¹*

Mehmet Akif Ersoy

Giriş

İnsanlığın geçmiş tarihini bütün boyutlarıyla bilmiyoruz. Kitaplar, hatıralar, resmi belgeler ve bazen arkeolojik buluntular gibi kaynaklarla bir tarih oluşturmaya çalışıyoruz. Gazete yazılarıyla, hatıra ve diğer kitaplarla içinde yaşadığımız günümüz tarihini bile tam doğru ve tarafsız oluşturmanın nasıl güç olduğu düşünülürse, tarih bilimi alanında çalışma yapıp sonuçlar çıkarmanın nasıl zor olduğu anlaşılır.

Bazen kasıtlı olarak bazen de belge ve bilgi yetersizliğinden dolayı tarih kurgulanmak ve yorumlanmak zorunda kalmaktadır. Tarih sadece geçmişi aydınlatmak için yapılmamakta, belki bundan daha ziyade geleceği aydınlatmak için yapılmaktadır. Dolayısıyla tarih, hem tarihçiler tarafından geçmişin yeniden kurulması (anlamlandırılması) hem de bu tarihe göre "kurulan" kişiler ile geleceğin de kurulma çabasıdır². Aslında çok fazla sağlam bilgilere dayanmadan, yarım yamalak benzetmelerle geçmiş vasıtasıyla gelecek oluşturulmaya çalışılmaktadır³. Tarihi olaylar çok farklı zaman kesitinde, çok farklı coğrafyalarda ve çok farklı faktörlerle ortaya çıkarıldığı için, hiçbir zaman aynen tekrar etmez⁴.

Tarihin geleceği aydınlatmasının en doğru yollarından birisi tarihin felsefesini yapmaktır. Tarihi olayları öncelikle kendi yaşandığı zaman diliminde, toplum yapısında ve coğrafyasında değerlendirmek gerekir. Daha sonra da, eğer bu olay ve olgulardan günümüz ve geleceğimiz için sonuç çıkartabiliyorsak dikkatli bir şekilde bunu yapmalıyız. Unutmayalım ki, bilim ve bilimsel bilgi günümüz ve geleceğimiz açısından bize yol gösterici, hayatımızı kolaylaştırıcı, sorunlarımızı çözücü olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında,

* Prof.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi

¹ Hegel'in de "Tarihin öğretebileceği tek şey, devletlerin ve yöneticilerin tarihten hiçbir şey öğrenemeyeceğidir" şeklinde bir sözü vardır (Tekeli, 1998)

² Sadece tarih gibi bilimlerin değil, modern toplumdaki birçok "kurum"un da insanı "kurduğu"ndan bahsedilir (I.Illlich). G.Orwell, "1984" adlı eserinde "Bugünü kontrol eden, geçmişi de kontrol eder. Geçmişi kontrol eden geleceği de kontrol eder" demektedir. (Orwell, 2010.)

³ Geçmişini iyi bilmeyenin geleceğinin de çok aydınlık olamayacağı düşünülüyor. Öte yandan, geçmişe neler borçlu olduğunu bilen insanın gelecek hakkında daha yüksek sorumluluk duyacağı düşünülüyor (Tekeli, 1998)

⁴ Tarih bir akarsu gibidir ve aynı suyla iki kere yıkanmanız mümkün değildir, sizin yıkandığınız su akıp gitmiştir.

şimdiki ve gelecek kuşaklar açısından tarihi bir “eğitici” gibi görebilir miyiz? Tarih geçmişin bilinci, hafızası veya bilgeliği midir?

Tarih felsefesi

Evrenin, canlının, bilimin, her şeyin tarihi yapılabilir ve yapılmaktadır da. Ancak bizim burada üzerinde duracağımız tarih, insanın tarihidir. O da “homo sapiens sapiens” denilen insanın. İnsanın evrim süreci biyolog, genetikçi ve paleoantropologların çalışma alanıdır ve tartışmalar hala sürmektedir. Tanrının özenerek yarattığı Adem ve Havva’nın “Cennetten kovulmaları”yla başlayan ve Habil ile Kabil’in kanlı mücadelesi ile devam eden din temelli insanlık tarihi de, dini anlatımların bulutları ve sisleri arasında uzayıp gitmektedir.

İnsanın kendi tarihini sistematik olarak araştırmaya başlaması ve tarihin felsefesini yapması 18. ve özellikle de 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla “tarih yüzyılı” (*Age of History*) da denmektedir.

Bu dünyada herhalde sadece insan tarih yapmaktadır. Dünyada soyut düşünebilen, zamanı üç boyutlu olarak algılayan ve bunun bilimini yapan tek canlı insandır⁵. Ya Tanrı insanı çok bilinçli bir varlık olarak yaratmış, ya da tüm doğa olguları ve yasaları insanda bilinç haline gelmiştir. Her şeyi felsefi olarak sorgulayan insanoğlu, kendi tarihi geçmişini de değişik şekillerde felsefi olarak sorgulamaktadır. Tarih felsefesi yapmaktadır.

Nedir tarih felsefesi? Tarih felsefesi tarihi olayların arkasındaki yasallıkları bulmak mıdır? O zaman felsefeden uzaklaşıp bilime kaymaz mı? Yoksa tarih felsefesi tarihe yön vermiş büyük medeniyetlerin kültürel, ekonomik, politik vs. kodlarını ortaya koymak mıdır? O zaman da yine felsefe olur mu? Bu konularda gerek tarihi geçmiş içinde gerekse günümüzde değişik anlayışlar görülmektedir. Onlara kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

Bir açıdan üç çeşit tarih felsefesi görülmektedir: metafizik, bireyci ve diyalektik.

Metafizik tarih felsefesine göre insanların tarihi, Tanrı'nın iradesiyle yönetilmektedir. Hem mitolojiye dayalı insan tarihlerinde hem de geçmiş Adem'in cennetten kovulması ile başlatan ve geleceği (“kıyamet”) de Mesih anlatımları içinde bekleyen dini tarih anlatımlarında görülmektedir. Her şeyin olduğu gibi tüm tarihi olguların da Tanrı'nın iradesi ile gerçekleştiğini savunan Hippo’lu Augustine, Aquina’lı Thomas, Bossuet ve hatta Leibniz gibi düşünürler tarihi olayların yanı sıra salgın hastalıklar, büyük doğa felaketlerini de Tanrı'nın iradesi ile açıklamışlardır⁶. Hegel’in tarihin (aşkın) bir hedef doğrultusunda geliştiğini açıklayan görüşleri ile F.Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” teorisi de bu çerçeveye sokulabilir.

⁵ Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir fark yoktur; “geçmiş, olayları şimdi hatırlanan bir yaşam deneyidir (...), gelecek ise şimdinin beklentisidir” (Tekeli, 1998).

⁶ Doğa gibi tarih de insanın iradesi dışında var olan ve akıp giden bir olgu olarak alındığında, bilimsel araştırmalar “doğanın dışına çıkılarak” yapılabiliyordu. Tarihi Tanrının yönettiği fikri buna imkan veriyordu. Ama daha sonra insan toplulukları kendi sözleşme ve yasalarına göre kurulmaya başlayınca, sosyal bilimlerde insanın “toplumun dışına çıkarak” araştırma yapması zorlaştı. Tarih de bu alanlardan biridir.

Bireyci tarih felsefesi, “tarihi büyük bireyler, düşünürler, etkili liderler yapmaktadır” görüşüne dayanmaktadır. Tarihi olaylarda “büyük adam”ların önemli rol oynadıkları kabul edilmektedir⁷. Peygamberler tüm toplumların hayatında çok önemli roller oynamışlardır. Fatih, Napolyon, Cromwell, Büyük Frederik, Büyük Petro, Atatürk gibi şahsiyetlerin tarihi olayların akışına önemli yön verdikleri de açıktır. Ama tarih “büyük insanların hayat hikayeleridir” şeklindeki anlatım belli tarihi dönemler için doğrudur, ama tarihin tamamını açıklayamaz. Ayrıca bu büyük şahsiyetlerin mutlaka sosyal gruplara hükmetmesi gerekir (Danto, 1966), yoksa tarihi olaylar ortaya çıkmaz⁸.

Diyalektik tarih felsefesi, “tarihi üretim ilişkileriyle belirlenen toplumlar yapar” şeklinde bir görüşü benimser. Aslında bireysel tarih görüşüne karşı ekonomi, sosyal sınıflar gibi toplumsal faktörlere dikkat çeken bir tarih felsefesidir. Marx’ın materyalist tarih görüşü böyle bir felsefeye dayanır. H.Spencer de büyük adamları büyük toplumların ve önemli sosyal şartların ortaya çıkardığını belirterek tarihin bu sosyal yanına dikkat çeker (Spencer, 1873). L.Febvre ve M.Bloch tarafından kurulan “*Annales School*” da tarihi olayları kişilerin çalışmalarından ziyade coğrafi, ekonomik, nüfus ve diğer sosyal güçlere bağlama yolunu seçmiştir. F.Braudel’in Akdeniz’e dayalı tarih çalışması, E.Le Roy Ladurie'nin iklime dayalı tarih çalışmaları buna örnek verilebilir.

Tarih felsefesini belirleyen disiplinler içinde tarih, bilim, sanat ve felsefe vardır. Aslında tarih geçmişe, bilim geleceğe, sanat insanın içine yönelmiştir. Tarih felsefesi geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğe kapsamlı bir bakış yapmayı amaçlamaktadır. Homeros’tan Tukidides’e Yunan tarihçiler, tarihteki olaylardan gelecek nesiller için ders çıkarmaya, tarihi bir “eğitici” gibi görmeye çalışıyordu. Ama zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek zaman boyutları o kadar görecelidir ve her an değişmektedir. Dolayısıyla “zamanın bilimi” olan tarihin objesi sürekli değiştiği için, üç zaman buyutuna sağlıklı bakabilmek ne kadar mümkün olacaktır?

“Zaman felsefesi”ne fazla girmeden, tarihin içinde akan zamanın ve tarihi olayların belli bir yöne amaçlı ve bilinçli mi gittiği (erekli), yoksa tarihi olayların amaçsız ve rasgele olgular mı olduklarına bakmak gerekir. Tarihi olayları objektif olarak inceleyip bunların doğasını anlamaya çalışan eleştirel tarih felsefesinin yanında insan tarihine şu veya bu şekilde bir anlam vermeye çalışan spekülative tarih felsefeleri de vardır. Bunlar tarihin bir hedefi olduğunu ve çeşitli tarihi olayların bir evrim içinde o hedefe doğru gittiğini savunurlar. Mesela, Marksizm bile kısmen tarihin bir hedefi olduğunu savunur. Profesyonel tarihçilerin şüphe ile baktıkları spekülative tarih felsefesi üç temel sorun üzerinde durur: 1) Tarihte neyi esas alacağız: büyük adamları mı, şehir devletleri veya beylikleri mi, büyük imparatorlukları mı, kültürü veya medeniyeti mi, yoksa bütün insanlığı mı? 2) Tarih düz bir ilerleme mi, yoksa arada geri dönüşler, düşüşler oluyor mu? Yoksa bunların dışında tamamen rasgele bir akış mı var? 3) Eğer tarih herhangi bir yöne gidiyorsa nereye gidiyor ve bu gidişi sağlayan güçler neler?

⁷ Sartre “tarihin faili, insandır” diyerek tüm tekil öznelerin tarihi olaylardan doğrudan sorumlu olduklarını belirtir. Felsefesinin temeline mutlak bireysel özgürlüğü alan Sartre, tarihe hareketini verenin –Hegel’in dediği gibi- “tin” değil “praksis” (uygulama) olduğu, burada da bazen tesadüflerin bazen kurguların önemli hale geldiğini vurgular (Çankaya ve Direk, 2010).

⁸ Tarihte bireyin rolü rolü hakkında ayrıca bakınız: Plehanov, G.V. *Tarihte Bireyin Rolü*, (çev.İ.Altınsay), İstanbul: Kaynak yay. 1982; Carlyle, T. *Kahramanlar*, (çev.B.Tanç), İstanbul: Ötüken yay. 2004.

İlerleme ve ereklilik çoğu filozofta bir aradadır. Bazıları tarihi çizgisel olarak bir ereğe doğru ilerleyen bir süreç olarak görür, bazıları ise tarihte belli dönemlere göre devinip duran döngüsel bir süreç olduğunu iddia ederler.

Batiya ve kendi kültür çevremize bakmadan önce Çin ve Hint'teki tarih anlayışlarına (felsefelerine) kısaca bakalım: Taoizm, döngüsel bir tarih anlayışına sahiptir. Buna göre, evrendeki her şey canlıdır. Evren "yin" ve "yang"ın birbirlerine dönüşümü şeklinde devam edip gider. İnsan bu akışa kendini kaptırmalı, "hiçbir şey yapmadan" olguya katılmalıdır. Konfiçyus, bütün tarihin bir adalet ilkesi pesinde olduğunu savunur. İnsanlar, toplum ve devlet birbirlerine karşı görevlerini tam olarak yapmalıdır. Tüm evren yukarıdan belli bir hedefe doğru götürülmektedir, ama yine de bireylerin yapıp yapmadıklarıyla bu oluştta bir sorumluluğu vardır ("*Kendin için ne istiyorsan, başkaları için de onu iste*"). (Lancashire, 1965). Çin tarihi üç hanedan dönemine ayrılır ve bunun daha sonraki Çin tarihinde de döngüsel olarak tekrar edeceği varsayılır. Evren varolmuştur ve belli bir kozmik döngü içinde yok olacaktır. Daha sonra tekrar varoluş ve yokoluşlar gelecektir⁹.

Budizm, doğada her şeyin bir sebep-sonuç ilişkisi içinde birbirini etkilediğine inanmaktadır. Her olay daha önceki olayların bir sonucudur. Yeniden doğumlar şeklinde daha önceki hayatın sonuçlarını geleceğe taşıyoruz ("karma"). İnsanlar uyanarak veya aydınlanarak bu kısır döngüyü kırıp, hayatın nihai amacı olan Nirvana'ya ulaşmalıdırlar. Hinduizm'de ise destanlar tarihi belgelerdir. Döngüsel tarih anlayışı vardır (Prakash, B. 1955). Tarih kişilerin yönlendirdiği bir olgudan ziyade ihtiyaçların, eylemlerin ve iradelerin bir sonucudur. Tarihi dönemlere ayırırlar: Krita, Treta, Dvapara, Kali (Bunlar yükselme, çöküş, seyrekleşme ve kaybolma dönemleridir). Bu her bölümün de birçok alt bölümleri vardır.

Bugünlerde 2012 yılı dolayısıyla çok meşhur hale gelen Maya tarih anlayışında da MÖ 18.489'da başlayan tarih 2012'de bitecektir. İlk dünya MÖ 18.489 – MÖ 13.364 arasında yaşamıştır. İkinci dünya MÖ 13.364 – MÖ 8.239, üçüncü dünya MÖ 8.239 – MÖ 3.114 ve dördüncü dünya da MÖ 3.114 – MS 2012 yılları arasında yaşayacaktır. Bundan sonra bir beşinci güneşin doğacağına inanılmaktadır. (<http://www.jaguarwisdom.org/articles/history.html>)

Antik Yunanda Homeros, Herodot, Hesiod, Tukidides, Plutark gibi birçok tarihçiler vardır. Antik Yunanda Hesiod ve Empedokles gibi düşünürler insanlık tarihinin başlangıcında bir "altın dönem" (barış dönemi) olduğunu, ancak daha bu dönemin geçip çatışma ve savaş dönemine ("demir dönemi") geçildiğini savunurlar¹⁰ (Lemon, M.C. 2009). Demokritos ise insanlığın başlangıcının sıkıntı ve çaresizlik içinde geçtiğini, rahat ve huzur dönemlerinin daha sonraki tarihin akışı içinde yaşanmaya başladığını savunur.

"*Tarihin babası*" diye bilinen Herodotos tarihi her türlü sınıflandırma ve anlamlandırmadan ayırıp, geçmiş insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme

⁹ Platon da evrenin 360.000 yıllık döngüler halinde yaratıcı tarafından tekrar tekrar yaratılacağını ve evrendeki her şeyin onun tarafından yönlendirildiğini savunmaktaydı.

¹⁰ Hesiod tarihte beş çağ ayırır: Altın çağ, Gümüş çağ, Bronz çağ, Kahramanlar çağı ve Demir çağı.

bilgisi olarak almıştır (öykücü). Çağdaşı Tukidides¹¹ ise tarihi sadece aktarma ya da kaydetme olarak değil; aynı zamanda geçmişte kalan insani olayları değerlendirme ve yorumlama olarak anlamlandırmıştır. Çünkü ona göre tarih ilahi varlıkların yönlendirilmeleriyle değil, insanların karıştığı olayların birbirlerini etkilemeleriyle oluşur. Ama Yunan tarihinde genellikle döngüsel (“cyclical”) tarih anlayışı egemen olmuştur (Lamberg-Karlovsky ve Sabloff, 1979).

Gene Yunan tarihçilerinden Plutark, seçtiği tarihi kişilerle tarihi olaylar üzerinden okuyucuya ders vermeye çalışır. Ona göre tarih, yeni nesillere güzel örnekler göstermelidir. Tarihteki kötü olaylar kaydedilse bile, bunlardan çıkarılacak dersler de yorumlanmalıdır (Plutark, 2005).

İlk Hristiyan teologları Antikçağın etkisindedirler. Antik Yunanda kosmos yörüngelerden mevsimlere nasıl döngüsel bir yapıda ise, tarihte döngüsel bir yapı vardı. Örneğin; Origenes, Antik çağın döngüsel tarih anlayışını (insan ruhu yükselir ve düşer ve bu devam edip gider) savunmaktaydı (Trompf, 1979). Ama ilk tarih filozofu olarak bilinen Augustinus farklı bir anlayış getirmiştir. Ona göre Tanrı zaman ve mekan dışında olmasına karşılık yarattıkları zaman ve mekan içindedir. Zaman ise geçmiş, şimdi ve gelecek gibi kesimlere ayrılmaktadır. Augustinus, döngüsel anlayışı yıkmıştır. Hristiyan inancı, insanlık tarihini ilk günahattan başlatır ve İsa Mesih'in insanlığı kurtarmasına kadar sürdürür. Yani zamanın bir başlangıcı ve bir de sonu vardır (yaratılıştan Eskaton'a kadar). Bu, *çizgisel tarih anlayışıdır*. Onun tarih felsefesinde "İnanların Devleti" (*the City of God*) ve "İnanmayanlar Devleti" arasında süren gerginlik vardır. İnanların devleti Tanrı devleti, inanmayanların devleti ise yeryüzü devletidir (Bebbington, 1990; Keyes, 1966).

Ortadoğu kökenli dinler doğru çizgisel bir tarih anlayışı getirmişlerdi. Tanrı bu evreni geçici olarak yaratmıştı ve bütün tarih kıyamet noktasındaki sona doğru gidiyordu. Gerçi oradaki yargılamadan sonra sonsuz yeni bir hayatın başlayacağı da vaad ediliyordu.

Tarih felsefesinin babalarından İbni Haldun'un tarih anlayışına baktığımızda, ona göre nasıl ki doğal olgular arasında bir nedensellik ilişkisi varsa toplumsal olgular arasında da bir ilişki vardır. Tarihsel olaylar, toplumsal hayattaki yasalar çerçevesinde ortaya çıkarlar; bu yasallıklar doğada olduğu gibi zorunludur¹². Yapılması gereken tekil tarihsel olayların içindeki yasallıkları bulmak ve bu tekil olayları genel yasallıklar altında incelemektir. Tekil tarihsel olayları toplumsal doğalarına göre açıklamak gerekir. Bu yüzden toplumu araştıran Ümran İlminin de tarih için önemi büyüktür. Tarihi bir olaylar yığını olmaktan çıkarıp nedensellik ilkesi üzerine kurmaya çalışmıştır. Bir açıdan İbni Haldun'un düşünceleri, döngüsel tarih fikriyle bezerlik göstermektedir. Ona göre tarihin ve toplumun doğası değişmez ve döngüsellik bilinciyle kavranabilir. İbn Haldun tarihi olayları eleştirel ve doğruluk derecesini tespit etmeye çalışarak ele alır (Stowasser, 1984).

¹¹ Pelopones Savaşı adlı eserinde savaşın nedenleri, savaşan devletlerin özellikleri, savaşın teknik analizi vs. üzerinde durmuştur (Thucydides, 1950).

¹² Tarihin sebep-sonuç bağlamında deterministik yasalardan ziyade, ihtimal hipotezleri üzerine açıklamalar tarzında çözümlenmeye çalışılması daha doğru olabilir; çünkü tarihi olayları açıklayacak ve öngörececek “tarihi yasalar” bulmak imkansızdır. (Hempel, 1942).

“Ulus-devlet” fikrinin kurucularından Makyavel, ilk defa tarih yazıcılığının ahlakçılık ve öğütçülükten sıyrılıp devletler arasındaki politik ilişkiler açısından ele alınması gerektiğini savunur. Böylece tarih bilgisi, devleti yöneten kişiye de yarar sağlamalıdır¹³.

Her ülke kendi tarihini incelerken onu dönemlere ayırarak inceleme ve öğretmeyi sever. Osmanlı tarihini kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma gibi bölümlere ayırmaktayız. Aslında tarihi gerek doğrusal gerek döngüsel olarak ele alanlar da bu dönemlere ayırma işini bir şekilde yapmakta idiler. Tarihi çağlara ayırarak inceleme Petrark ile başlar; o Hristiyanlık öncesi çağları “karanlık çağ”, Hristiyanlık dönemini ise “yeni çağ” olarak adlandırmıştı. Daha sonra gene bir İtalyan olan L.Bruni, üç dönemlik bir tarih sınıflaması yaptı. Bu üç bölümlük tarihi çağlar bölümlenmesini 17.yüzyılda Alman Ch.Cellarius standartlaştırdı. J.Bodin ise ilk defa günümüze yakın bir tarih dönemi ayrımı yapmıştır: Antikçağ, ortaçağ ve yakınçağ (Bodin’le beraber S.E.Hieronymus da çok benzer bir tarih bölümlenmesi yapmıştı) (Besserman, 1996; Alkan, 2009).

Tarihin hala en büyük eğitim filozoflarından biri olan J.-J.Rousseau, iki bakımdan etkili bir tarih filozofudur. O insanlık tarihinde doğallıktan kültüre doğru kaçınılmaz bir süreç görmektedir. Ayrıca insanların tarihe kendi özgür iradeleriyle yön verebilecekleri fikri ile özellikle 19. yüzyılın bütün büyük tarih felsefelerini etkileyen kişi olmuştur. Bu arada G.Vico’nun da, Rousseau’dan önce, ileride Spengler ve Toynbee’de örneğini göreceğimiz, antik çağın döngüsel tarih anlayışına benzer şekilde tarihte dönen çağlar olduğunu belirttiği, bu çağların bir çember hareketi ile birbirlerini izlediğini savunduğu görülmektedir.

"Tarih felsefesi" terimini ilk kullanan kişi Fransız Voltaire’dir. Ona göre, artık kilise tarihçiliği bırakılmalı, onun yerine bir "akılcı tarihçilik"e, yani tarihsel olayların "doğal açıklaması"nın verecek olan bir tarihçiliğe geçmelidir. Daha önce Saint-Augustin, Bossuet, Malebranche, Pascal gibi düşünürler, insanlık tarihini dini açıdan yorumlamışlar; günah ve şefaate (redemption) dayandırmışlardı. Voltaire, bu görüşleri reddeder. Ona göre insan akılla donatılmış doğal bir varlıktır. İnsan saygındır, suçlu değildir, düşmemiştir. Tarihte bireyler de rol almasına karşın, tarih daha ziyade sosyal, ekonomik, bilim ve teknoloji gibi faktörlerin rol oynadığı bir alandır. İnsan geçmişe fazla esir olmadan şimdiki zamanı değerlendirmelidir. Ona göre, tarihsel zamanlarda süreklilik yoktur. O tarihin çağlarını, uygarlıkları ve dilleri dural yapılar olarak görür. İlerleme ve gelişim fikrinden uzaktır. Evrensel tarihte Hristiyanlıktan ve Avrupa’dan başka şeyler de vardır. Başka uygarlıklar ve kültürler vardır (Force, 2009).

Voltaire’in tarihi doğa yasaları gibi yasallıklara kavuşturma arzusu Herder ile tekrar değişir. Herder’e göre tarihsel çağlar bugünün ölçütleriyle kavranılamaz. Doğa da, tarih de *oluş* halindeki alanlardır. Bu yüzden tarihi bütün olarak kavrayacak doğa yasaları gibi bir yasa yoktur. Tarihsel olaylar doğa olayları gibi nedensellik taşımazlar. Tarihsel olayları

¹³ Döngüsel tarih görüşünü savunan Makyavel’in görüşlerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Devletin yüksek menfaatleri için işlenen suçlar, cinayetler, yapılan işkenceler yasal ve ahlakidir. En önemli ve temel amaç devleti yaşatmak ve gücünü devamlı olarak artırmaktır. Din, ahlak ve hukuk devlete bağlıdır. Devletten bağımsız ahlak ve hukuk düşünülemez. Devlet bir ulusa dayanmalı, dine dayanmamalıdır (Machiavelli, 1998).

her şeyden önce "bir defalık gerçeklikler", "kendine özgü ve tekrar etmeyen olaylar" olarak görmek gerekir. Tarihte bu türden yasalar ve kategoriler aramak boşunadır.

Öbür yandan, tarihsel olaylara süreklilik ve tekrar kazandırabilecek sabit "ideler" de yoktur. Çünkü insanların ve toplumların bağlandıkları bu "ideler" de her çağ ve her dönemde değişmektedirler. Ama bu durum tarihin bir "kaos"dan ibaret olduğu anlamına da gelmez. Tarihe ve yeryüzüne Tanrı şekil verir, dolayısıyla tarihte de bir "plan", bir "düzenlilik", bir "bütünlük" vardır. İnsan bu oyunun bütünü, onun başlangıcını ve sonunu göremez. Çünkü Herder'e göre, "benim yeryüzünde bulunduğum noktanın sınırlılığı, bakışimdaki körlük, hedeflerimdeki yanlışlıklar... işte tüm bunlar, benim bir hiç olduğumu, ama bütünün her şey olduğunu gösterir" (Gökberk, 1997; Özlem ve Ateşoğlu, 2006).

Herder'in çağdaşı olan Kant da tıpkı Herder gibi, tarihin bir bütün olarak kavranamayacağını belirtir. Teorik akıl, nedensellik ilkesine göre çalışan ve yasalar peşinde koşar, oysa tarihi olaylar karmaşık ve düzensizdir. Tarih bilgilerinden ilke çıkarmak zordur, çünkü hem tarih bilgileri karmaşık ve düzensizdir hem de insanların tarihe bakışı doğa olaylarına bakışı gibi değildir. Bizler tarihsel olaylara bakarken bugünden ve bugünün etik değerleriyle bakarız. Tarihte "a priori" yasallıklar varsa bile, bunu teorik akıl kavrayamaz. Tarihe teorik akılla bakılamaz, ancak ereklilik idesi ile bakılabilir. İnsanlığın gelişimine topluca baktığımızda, bir ilerleme idesi görüyoruz. Tarih rasgele olaylar dizisi değildir, o "anamlı" bir gelişim göstermektedir. Bu ilerleme idesi pratik aklın tarihe bakış yöntemidir. Yani "ilerleme", tarih için zorunlu ve içkin bir ilke değildir (çünkü zorunlu ve içkin bir ilkeyi ancak teorik akıl ortaya koyabilir). "İlerleme" ilkesi bizi rastlantıların alanından erekliliğin alanına taşır, çünkü ilerleme daima bir ereğe doğru ilerlemedir. Yargı gücümüz, hem doğanın hem de insanî ve toplumsal yaşamın bir anlam ve ereği olması gerektiği konusunda bizi zorluyor. Canlı doğada bir ereklilik varsa, insanlık tarihinde de bir erek olması gerekir. Tarihin ereği nedir? Bu noktada Kant, "ahlâk yasaları"nın insan özgürlüğünün bir göstergesi olarak düşünür. Tarih, insan "özgürlüğü"nü gelişmesi açısından bir "anlam" kazanır. Aksi halde tüm insanî olaylar "anlamsız bir gidiş" olarak kalır. "Tarihte onu ancak kendi aklımıza (pratik akla) dayanarak kurduğumuz, erekler koyduğumuz ölçüde bir rasyonalite arayabiliriz."

Bütün insanlık tarihinin gerçek hedefi, evrensel adalet içinde "evrensel birliği" ve "dünya yurttaşlığı"nın gerçekleştirilmesidir. "Dünya yurttaşlığı" sağlandıktan sonra tarihi artık tutkular ve kör güçler yönetmeyecek, pratik aklın ürettiği, insanın koyduğu yasalar yönetecektir (Yovel, 1980; Kleingeld, 1999).

Hegel' göre, *gerçek tarih düşüncenin (tin) tarihidir, onun kendini özgürleştirme hareketidir*. Tarih bir akıttır ve burada iç içe girmiş yapılar birbiri ardına kurulur ve çözümler (düşünce kendini basamak basamak açar). Fakat aynı zamanda bütün olaylar biriciktir. İnsanı eyleme sürükleyen düşüncedir. Acaba düşünce eylemden önce mi yoksa sonra mı belirginleşir? Ne var ki bunu belirlemek kolay değildir. Eyleyenin aynı zamanda düşünür olduğu da söylenemez. Düşünceyi üreten çoğunlukla eyleme bağımlı değildir. Tarihte düşünce bazen eylemlerden önce belirginleşir, bazen de eylemlerden sonra oluşturulur. O halde düşünceyle gerçeklik arasındaki ilişki karşılıklıdır, doğal olarak birbirine bağlıdır ve etkileşim içindedir. Kant'ın "ereksel dünya" fikrine ek olarak

Hegel, sonu baştan belli ve gelişen bir dünya kurgular. Hegel'e göre evren tarihi sürekli birbirini doğuran bir çok hareketten meydana gelir. Hegel'e göre tarih, öznel ruhun nesnel ruh olduğu ve özgülleştiği *akıl devletinde* son bulacaktır.¹⁴

Dünya tarihine "Tanrı'nın aklı" egemendir. Ona göre tarihin öznesi Tanrı veya "dünya ruhu" (Welt-geist) dur. İşte bu dünya ruhu, belli milletlerin ruhunda cisimleşmiştir; bu milletler Yunanlılar, Romalılar ve Hıristiyan-Cermenlerdir. Ancak Hegel dünya ruhunun, kendini dünya tarihinde gerçekleştirmesinde önceliği, dünya tarihine mal olmuş milletlerden çok, dünya tarihine mal olmuş fertlere vermektedir. Hegel'in tarih felsefesine bir başka katkısı, bireyin tarihteki rolünü belirlemeye çalışmasıdır. Hegel, tarihe etkileri bakımından, *kahramanlar, kişiler, kurbanlar, yurttaşlar* olarak dört kategori oluşturur. Bireyler tarihe bu dört kategoride etki ederler. Bireyleri harekete geçiren *akıl hilesidir* ve akıl insanı tutkularla donatıp tarihin akışını gerçekleştirir.

Hegel'in tarih felsefesindeki temel bakış açısı Kant'tan esinlenmiştir. Tarihin ereksel kavranışı, akıl kavramı ve özellikle ödev ve özgürlüğün neredeyse özdeşleşmesi Hegel'in tarih felsefesine Kant'tan alınarak katılmış gibidir. Ne var ki Hegel Kant'ın tarih görüşünü tamamen benimsemez. Kant savaşı olumsuzlarken Hegel tarihin akışı içinde savaşın da barış kadar gerekli, hatta "tarihin motoru" olduğunu savunur.

Hegel'in bir başka kayda değer yanı da tarih yazıcılığıdır¹⁵. Hegel iki ayırım yapar: Düz tarih, öngöründen yoksun, halk deyişleri, destan ve masallardır. Edebi tarih ise insan geçmişini doğadan farklı ele alır. Bu da üçe ayrılır: a) İlkel tarih, insanların gördüklerini aktarmalarından meydana gelir (Herodot). b) Refleksiyonlu tarih, başka çağları kendi çağından bakarak incelemektir. Kendi arasında dörde ayrılır: i) Genel: Bütün tarihsel dönemleri topluca ele alır; ii) Pragmatik: Ahlâkî eğitimi ele alır; iii) Eleştirel: Geçmiş bugünle karşılaştırır; iii) Özel: Bir halkın yaşamını sınırlı bir biçimde ele alır. c) Felsefî tarih, tarihi olayları felsefi kavramlarla inceleyerek yapıları belirlemeye çalışır (Hegel, 2006).

K.Marx ve F.Engels, adeta Hegel felsefesinin tersine dönüştürülmüş bir tarih felsefesi geliştirmişlerdir. Tarihe yön veren düşünce değil ekonomi ve sınıf çatışmalarıdır. Marx için akıl, maddi ilişkilerin belirlediği bir bilinç durumudur. Bu nedenle Marx, varlığı ve tarihi belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen varlık ve toplum olduğunu söyleyecektir. Marx'ın tarih anlayışına göre, özel mülkiyetin olmadığı ilkel toplum dışında sınıflar arası karşıtlık kaçınılmazdır. Bu karşıtlığın oluşturduğu sınıf mücadelesi de tarihin diyalektik akışını oluşturur. Sınıf çatışmaları dünya halklarının birliğine doğru bir ilerleme doğuracaktır. Marx'ın tarih kavrayışında ilk tarihsel eylem üretimdir. Üretim sayesinde tarih oluşabilmektedir¹⁶. Üretim, üretim güçlerini ve üretim güçleri de üretim ilişkilerini belirleyecektir. Tarihin zeminini bu süreç oluşturur. Üretim güçlerinin herhangi bir andaki durumu toplumun o andaki özel yapısını belirler. Buna göre de tarihte dört tip

¹⁴ Tarihin başlangıcı ve sonu belli bir süreç olduğu fikri Comte ve Marks'ta da görülmektedir.

¹⁵ Tarihte geçmişte ne olduğu kadar bunların ne kadar gerçek kaydedildiği (tarih yazıcılığı) de önemlidir. Burada Atatürk'ün "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir hal alır*" sözünü de hatırlatmalıdır.

¹⁶ Marx'ın "Filozoflar şimdiye kadar sadece dünyayı değişik şekillerde yorumladılar; şimdi ise dünyayı değiştirme zamanıdır" sözünü de unutmamalıdır (Kitching ve Pleasants, 2002; Marx, K. *Theses On Feuerbach*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/index.htm>)

“toplumsal biçimlenme” vardır. Birincisi Asya tipidir. İkincisi Antik, üçüncüsü Feodal ve dördüncüsü Burjuva toplumu. Bu sınıflandırma Hegel’in tarihin akışını sınıflandırmasını birebir uymaktadır. Hegel’de Doğu dünyasını ilk basamak, Yunan dünyasını ikinci, Roma dünyasını üçüncü, dördüncü ve son olarak da Alman dünyasını belirlemiştir. (Aksu, 2006).

Hegel’in tarih felsefesine paralel bir başka tarih felsefesi de A. Comte'un *pozitivist tarih felsefesidir*. Bu felsefenin yapısını üç gelişme yasası oluşturur. İnsanlık tarihi teolojik ve metafizik evrenlerden geçerek pozitif evreye gelmiştir¹⁷ (Mises, 2005).

Alman düşünür W. Dilthey’e göre, tarihi yaratan ne Tanrı ne de maddedir; tarih insan bilincinden doğar. Gerçek zamana ve o zamanki kültürel şartlara bağlıdır, dolayısıyla gerçek geçicidir; değişmeyen gerçek yoktur. Tarih, Hegel’ de olduğu gibi, oluşun diyalektiğidir. Tarihi devrimin her süreci farklı bir gerçek ortaya çıkarır; gerçeğin sürekliliği söz konusu değildir. Gerçek yoksa, tarihi gerçeklik de yok demektir.

20.yüzyılın önemli ve etkili tarih filozofları O.Spengler ve A.J.Toynbee, dünya tarihini genel olarak Batı tarihi içinde ve bağlamında görmek isteyen anlayış ve yorumları aşmaya çalıştılar. Spengler Batı'nın dışında sekiz bağımsız kültür çevresi, Toynbee yirmibir bağımsız kültür çevresi bulunduğunu kabul ederler. İşte Spengler ve Toynbee bu bağımsız kültür çevrelerinin birbirlerinden ayrı olarak belli bir gelişme yasalarının olduğunu, bu yasalara uygun büyüüp serpilen ve sonra batan kültürler olduğunu ileri sürdüler.

Spengler’e göre tarihi bir mistik enerji, kozmik bir güç yönetir. Tarih bu gücün çizdiği kadere göre akıp gider. Ona göre, tarihin birimi kültürler, daha çok da yüksek kültürlerdir; dünya tarihi de onların yaşam öyküleridir. Spengler'e göre, tarihi yaratan kültürdür. Bu organizmaların (kültür) da öteki organizmalar gibi belli ömürleri ve gençlik, yaşlılık gibi dönemleri vardır. Doğarlar, gelişirler, içlerinde taşıdıkları tüm gizil-güçleri, olanakları ortaya koyduktan sonra, yaşama tutkusunu yitirip, yerlerini yeni büyük kültürlere bırakmak üzere yok olurlar. Spengler tarihteki bir amaca doğru sürekli gelişme görüşlerine karşı, kültürlerin bitkiler gibi yeşerip büyüdüğünü ve sonunda öldüğünü savunur. Bugüne kadar Mısır, Babil, Hint, Çin, Yunan, Arap ve Meksika olmak üzere yedi kültür gelip geçmiştir; sekizincisi olan Batı kültürü de öteki kültürler gibi 1050 yıllık ömrünü 2200 yıllarına doğru tamamlayıp yok olacaktır. Her kültürün gençlik ve yaşlılık, yükseliş ve çöküş dönemleri vardır. Her kültür üç gelişim döneminden geçmiştir. Spengler'in hesabına göre Batı kültürü, çöküş döneminin de sonlarına gelmiştir. Spengler, burjuva ve onu izleyen sosyalist çöküş dönemlerinden geçerek yok olacak olan Batı kültürünün yerine, yeni bir kültürün, Prusya kültürünün doğacağı kehanetini yapmıştı (Spengler, 1997).

Toynbee, *A Study of History* adlı eserinde 26 topluluğun yükselişi ve çöküşünden bahseder; bunlardan 21'i “medeniyet” kalan 5 tanesi de "arrested civilizations". 21

¹⁷ İnsanlığı doğrusal bir evrim içinde yorumlamaya çalışan düşünceler özellikle “aydınlanma” çağından itibaren çoğalmıştır. Condorcet'nin “insanlığın aşamaları” teorisi, H.Maine ve T.Macaulay'nin insanlığın vahşilik ve bilgisizlikten barış, refah ve bilime doğru gittiğini savunmaları, Darwin'in evrim teorisinden esinlenen “Sosyal Darwinizm” görüşü (L.H.Morgan), Spencer'in “en iyiler yaşar” şeklindeki elemeci görüşü, E.Haeckel'in ilkel toplumdan modern topluma evrim görüşü bunlar arasında sayılabilir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, doğrusal ilerleme görüşüne büyük darbe vurdu.

medeniyet: Mısır, And, Sinik, Minoan, Sümer, Maya, Hint, Hitit, Hellenik, Batı, Ortodoks Hristiyan (Rusya), Uzak Doğu (Japon), Ortodoks Hristiyan (Bizans), Uzak Doğu (Çin), Pers, Arab, Hindu, Meksikan, Yukatek ve Babil. Beş “büyümleri durdurulmuş” (arrested) medeniyet :Polinezya, Eskimo, Nomadik, Osmanlı, Sparta.

Toynbee, Spengler'den farklı olarak, bu kültür çevrelerinin birbirlerine kapalı olmadığını, aksine sıkı bir sentez imkânının bulunduğunu da belirtir. Onbeş kültürün Hellenistik-Batı kültüründen, altısının daha ilkel bir ortamdan fıskıran kültürler olduğunu savunan Toynbee, yüksek kültürlerin her zaman yaratıcı bir "elit"in belirli coğrafi, siyasi, askeri vs. sorunları özgün şekilde çözmelerinden doğduğunu savunur. Medeniyetlerin ortaya çıkışlarında tek bir sebep yoktur, burada birçok etken birlikte etki etmektedir. Çeşitli medeniyetler birbirlerinden ayırıcı özellikler taşır: Helen medeniyeti estetik, Hind medeniyeti din, Batı medeniyeti bilimsel özellikleri ile belirginleşir. Gelişmiş bir medeniyet çevresindeki geri ve ilkel insanları bünyesine çeker; önceleri itaat eden bu kitleler sonra karşı saldırıya geçerek o medeniyeti yok eder. Bu yokoluş sürecinde ahlak ve gelenekler yok olur ve her türlü ruhi bozukluklar ve fesat bütün toplum fertlerini kapsar. Bu çöküş edebiyatı, ilimleri ve dilleri yok eder. Ayrıca dinler arasında bir diyalog ve birleşme temenni eden ve sonuçsuz kalan teşebbüsler görülür (Toynbee, 2004; Toynbee, 1978).

Günümüzde tarih felsefesiyle uğraşan veya bu alanda da düşünceler geliştiren ayrıntıya giremediğimiz birçok düşünür vardır. Bunlar arasında W.Pannenberg ve J.Moltmann, tarih ile Tanrı arasındaki ilişkiyi araştırmaya çalışıyorlar (Gilbertson, 2010). Öte yandan Marksist tarih felsefesi alanında E.Bloch bizim insan olarak doğmadığımızı, daha sonraki yaşam içinde insan olduğumuzu; bunda da tarih ve ütopyanın önemli payı olduğunu savundu. Tarih günümüzü aydınlatır ve bizi daha iyi bir geleceğe hazırlar. O, bir umut ve gelecek felsefesi oluşturmaya çalışır (Bloch, 2007). Frankfurt Okulu içinde M. Horkheimer, Th. W. Adorno, H. Marcuse; Varoluşçu felsefe çerçevesinde M.Heidegger, K.Jaspers; Yapısalcılık çerçevesinde R. Barthes, C. Levi Strauss; yeni-pozitivist Viyana çevresi içinde M. Schlick, R. Carnap, H. Neurath, L. Wittgenstein, K.R. Popper (ve onun çizgisinde C.G. Hempel, P.L. Gardiner, W. Dray, A. Danto, S. Krakauer) gibi tarih filozofları sayılabilir.

Döngüsel tarih felsefesini savunanlardan biri de N.Danilevsky'dir. Ona göre eski Mısırlılar, Çinliler, Asur, Babil, Fenike gibi halklar çevrelerindeki kültür ve tarih ortaklığına dayanan tipte medeniyetler kurmuşlardır. Ona göre bir medeniyetin parçaları birbirine ve bütüne, bütünün de parçalarına bağlı bir “organizm” teşkil ettiğini, medeniyetin organizm (canlı uzviyet) kadar sıkı şekilde bütünlük gösterdiğini söylemiş, medeniyet unsurlarının da, tıpkı organizma gibi, doğup, büyüüp, olgunlaşıp, nihayet öldüklerini iddia etmiştir. Danilevsky'nin “medeniyetlerin etkileşimi” teorisine göre, ülkeler üç tür modernleştirme baskısıyla karşı karşıya bırakılmıştır: Kolonileştirme, Aşılama ve Besleme. Kolonileştirme daha çok 17, 18 ve 19. yüzyıllarda uygulanmış; 20. yüzyılda kültür aşılama ve teknolojik besleme yöntemleri uygulanmaktadır. İnsanlık tarihi bir tek yönü izleyen doğrusal hareket değildir. Birçok farklı uygarlık tipleri farklı değerlere göre oluşmuş ve farklı gelişimler izlemişlerdir. Yalnız her uygarlık doğar, kendine özgü bir gelişim gösterir, kültür dünyasına katkıda bulunur ve sonra yok olup gider (Babadalı, 2003; Türk, 1996).

P.Kennedy, geçen beş yüzyıl içinde çeşitli büyük güçlerin, birbirlerine kıyasla nasıl yükselip çöktüklerini açıklamaya çalışan bir tarih felsefesi geliştiriyor. Çin, Rusya, İslam dünyası ve Japonya'daki gelişmelere bağlı olarak Avrupa'daki "büyük güçlerin" nasıl yükseli düşüklerini analiz ederek Amerika'nın geleceği hakkında tahminlerde bulunmaya çalışıyor. O, ekonomik gücü yükselişin gerçekleşip devam etmesinde birinci etken olarak ele almıştır. Bir devlet askeri anlamda güçlü olunan dönemlerde, bu gücü ve büyümeyi sürdürülebilir kılabacak ekonomik gelişmeyi ihmal edince düşüşe geçer. Bu açıdan bakıldığında Kennedy'yi de döngüsel tarih felsefesinin temsilcilerinden biri saymak doğru olacaktır (Kennedy, 1990).

F.Fukuyama "*Tarihin Sonu ve Son Adam*"¹⁸ (Fukuyama, 1999) başlıklı kitabında şu tezi savundu: "*İnsan düşünsel evrimini tamamlamış ve Batılı Liberal Demokrasi'ye (Liberal Kapitalizme) ulaşmıştır. Liberal Demokrasinin, Liberal Kapitalizmin alternatifi yoktur. İnsanlar bütün medeniyetleri denemişler, en sonunda Liberal Demokraside karar kılmışlardır. Liberal Demokrasi alternatiflerini yok etmiş, yenmiştir.*" Buna göre ABD Yeni Dünya Düzeni adıyla dünyayı kendi kontrolüne alacaktı. ABD ile uyumlu devletlerle sonsuz bir barış ve refah düzeni kurulacaktı. Aslında gerek sanayi devrimi ve Fransız devriminden gerekse iletişim teknolojilerindeki devrimlerden sonra her taraftan "zamanın hızlanması" veya "tarihin hızlanması" görüşleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Dünyada eskiden yüzlerce yıl içinde cereyan eden olaylar ve değişimler, şimdi birkaç yılın içinde olup bitmeye başladı. Böyle bir değişim içinde, insanlık sonsuza kadar Batı kapitalizminin içinde ve emrinde mi yaşayacaktır?

S.Hungtingon'un "*Medeniyetler Çatışması*" iddiası, Fukuyama'nın bıraktığı yerden başlıyor ve tarihteki medeniyetlerin savaşı tekrar başlayacağını öngörüyor. İdeolojik gruplaşmaların artık çökmesi ile, gelecekte medeniyetler uluslararası ittifaklar kuracaklar ve muhtemel çatışmalar medeniyetler arasında olacaktır. Huntington'ın dikkate aldığı başlıca dünya medeniyetleri Batı, Latin Amerika, Afrika, İslam, Çin, Hindu, Ortodoks ve Japon medeniyetleri idi (Hungtington, 2005).

Tarih bir hedefe yönelmiş eylemler midir? Dini tarih anlayışı tarihin büyük bir güç tarafından kıyamet ve öte dünyaya doğru gidiş olduğunu savunur. Filozoflardan Hegel'in tarih felsefesi de erekseldir. Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezi de ereksel bir tarih anlayışdır¹⁹. Buna karşılık Annales ekolünün yanısıra Nietzsche, Foucault, Althusser ve Deleuze gibi düşünürler ereksel tarih görüşüne karşı kesintili, birbirinden kopuk, değişik zaman ölçekleri kullanan bir tarih felsefesini savunurlar.

M.Foucault; deliliğin, hapishanenin, cinselliğin, kliniğin vs. tarihini yapar. Tarihi metinleri bir arkeolog titizliği ile inceler. Aydınlanma ile birlikte "akıl", tarihte belki de 18. yüzyıl öncesinde olmadığı şekilde bir iktidar biçimi haline gelmiştir. Akıl toplumsal alanın her tarafında örgütlenmiş ve iktidar rolü üstlenmiştir. Batının akıl biçimi, artık dünyayı (diğer

¹⁸ Tarihin sonu tipi tezler Hegel (Prusya Devleti) ve ardılı Marx (komünal toplum) tarafından da ileri sürülmüştü. Hatta 20.yüzyıl Hegelcilerinden A.Kogev de Batı Avrupa'da kurulan "evrensel ve uyumlu devlet" ile tarihin sonuna ulaşılacağını savunmuştu.

¹⁹ Hegel de Prusya Devletini "tarihin sonu", tarihin ulaşacağı en mükemmel devlet gibi görüyordu (Hegel, 1899).

insanları ve doğayı) kontrol edilmesi gereken bir nesne olarak görmekte ve büyük ölçekli bir tahakküm uygulamaktadır.

Foucault'ya göre gerçek, tarihi mücadelenin kırılğan bir ürünüdür. Tarihe de büyük ölçüde ırkların (millet ve halkların) mücadelesi damgasını vurur. Marxistler bu mücadeleyi sınıf mücadelesi şekline çevirmek istediler. Tarih çoğu kez güçlülerin, muzafferlerin bilimidir. "Tarihi" kişi, konu vs. böyle seçilir. Tarihte süreklilik yoktur, sık sık kesiklik ve değişmeler vardır (Foucault, 2004).

Türk tarih felsefesi

"Türk" tarih felsefesi deyince ne anlaşılacağı tamamen karışıktır. Burada destan ve efsanelerden veya büyük adamların hayatlarından ve önemli olaylardan dersler çıkartılarak halkın ve çocukların bu yönde yetiştirilmeleri mi anlaşılmalıdır? Burada devlet adamlarının ve komutanların davranış ve sözlerini (Türk tarihinin dinamikleri) tarihin geniş akışı içinde yorumlamak mı anlaşılmalıdır? Yoksa burada halk psikolojisinin ve bilinçaltının (tarih şuuru) tarihi olaylara yansımaları mı anlaşılmalıdır? Ve en sonunda da türk halklarının tarihinin felsefi olarak yorumlanması mı anlaşılmalıdır? Bunların hepsinin mükemmel bir şekilde sentezlenerek yorumlanması da mümkündür.

Türkler niçin çok farklı coğrafyalara yayılmışlardır? Türk tarihinin akışında dinin (İslamın) rolü nedir? Naima, Peçevi gibi Osmanlı tarihçilerinin "ebed müddet" devlet anlayışı ile Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti ilelebed yaşayacaktır" bilinci nereden geliyor?

Tarihte birçok "Türk" devletinin kurulduğu, Türk devletlerinin kolaylıkla yıkılıp sonra hemen yeni bir tanesinin kurulduğunu görüyoruz. Devlet kurmada Türk boy ve hanedanları önemli rol oynuyor. Şu anda Türk halklarını hala bir üst ortak kültür ortamında birleştirmemiz, bugün de çok devletli bir halk görünümü ortaya çıkarıyor.

Türk tarih bölümlenmesi genellikle din açısından yapıldı. Son zamanlarda Cumhuriyet de bir başlangıç gibi alınmaya başlandı.

Türk tarih felsefesi içinde değerlendirebileceğimiz ilk önemli husus, "Türk cihan hakimiyeti" ülküsüdür. Türklerin bütün cihanı yönetecekleri fikri ilk defa Oğuzname destanı ile ortaya çıktı. Devleti ele geçiren Oğuz Kağan'ın de bütün kavimlere elçiler göndererek "Ben artık bütün dünyanın Kağanıyım" demesi yönetim gücünün evrenselliğini gösteriyordu (Arslan, 1990). Türk Kağanının sadece Türklerin değil tüm dünyanın kağanı olduğuna inanılır ve fetihler bu esasa uygun olarak yapılırdı. Oğuz Han'a göre gök devletin çadırı, güneş ise bayrağıdır. Türk cihan hakimiyeti düşüncesi Türklerin "Nizam-ı Âlem" davası ile başka milletlere ve bütün dünyaya adalet ve nizam getirerek bir dünya egemenliği kurma ülküsüdür (Turan, 2006). Türk devletleri "cihanşümul" bir anlayış ile oluşturulmuştur. Yani cihana hâkim olma ve yönetme düşüncesi tarihte kurulan Türk devletlerinin ortak hususiyetidir. Göktürk Kitabelerinde bu anlayış açık bir şekilde dile getirilmiştir: "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisin arasında kişiöğlü (insanoğlu) yaratılmış ve kişiöğlunun başına babam, amcam Bumin ve İstemi kağanlar Tanrı tarafından oturtulmuştur*" (Ergin, 2000; Cihan, 2001). Tarihin ilk çağlarından itibaren Türklerde "*Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar*" bütün ülkelere hakim olmak duygusu vardı (Kafesoğlu, 1991).

Gerek İslâm öncesi olsun, gerek İslâmî dönemde kurulan olsun her Türk devleti birbirinin devamı niteliğindedir. Çünkü, devletlerin adı veya coğrafyası farklı da olsa, Türk devlet anlayışı umumî hatlarıyla hep aynı kalmıştır. Türk tarihinde ise "sömürge" anlamında hiçbir "imparatorluk" yoktur. Türkler bir yeri aldılarsa sömürmek için değil orada yaşamak için almışlardır. Orayı sömürmemişler, yurt yapmaya çalışmışlardır. Türklerde devletin amacı, iç ve dış güvenliği sağlamak, adalet dağıtmak, halkın ihtiyaçlarını karşılamak, yetişen kuşakları eğitmektir. (Niyazi, 1993)

Türklerin anavatanı Orta Asya (Türkistan) olarak bilinir²⁰. Arkeolojik kazılara göre Türkler bu coğrafyada birçok kültür geliştirmiştir. Bunlardan önemli olanlar arasında Anav kültürü (MÖ 4500, Batı Türkistan), Afanasyevo kültürü (MÖ 2500-1700, Altaylar), Andronovo kültürü (MÖ 1700-1200,(Hazar Denizi kuzeyi), Karasug kültürü (MÖ 1300-700, Orta Asya, Sibirya, Moğolistan), Tagar kültürü (MÖ 700-MS 100, Kögmen dağları, Abakan ırmağı) ve Taştıg kültürü (MÖ 300-MS 400, Kögmen dağları, Yenisey ırmağı) gibi kültürler sayılabilir. Bu kültürler içinde ortak nokta, Proto-Türklerin MÖ 4500 yıllarından beri Orta Asya coğrafyasında bir "Bozkır Kültürü" (pastoral nomadic culture) geliştirdikleri teorisi. İnsanlığın gelişiminde belli coğrafyalarda ortaya çıkan bu kültürü İskitlere, İndo-Germenlere bağlayanlar olduğu gibi "Viyana Ekolu" denen grup (W.Koppers, O.Menghin, W.Schmidt, F.Flour) da Altaylara bağlar. Atlı göçebe kültürü olan bu kültür geniş toprakları ve oralarda yaşayan halkları kontrol ediyor, dolayısıyla sıkı bir sosyal ve ekonomik uzlaşma düzeni kuruyordu. Bu kültür MÖ 2500'lerden itibaren belirgin olarak ortaya çıktı. Ata dayalı bu kültür Türklerden Çinlilere, Moğollara, Hind-Avrupalılara yayıldı. Kimine göre bu dünyadaki ilk medeniyettir²¹ (Kafesoğlu, 1987; Khazanov, 1930).

Türk destanlarından çeşitli Türk boylarındaki sosyal yaşayış içinde (boz)kurdun özel bir yeri vardır. Kurt belki eski zamanlarda Türk halklarının saygın bir totemi idi; daha sonra totem mahiyetini kaybetmiş, ama kutsallığını korumuştur. Çünkü çoğu anlatıda kurttan türeme (kurt ana veya kurt ata), kurdun rehberliğinde felaketlerden kurtulma, sıkıştığında kurt şekline girme²², kurt yiğit şekillerinde devam edip gelmiştir (Ögel, 1989).

Osmanlı devletinin yıkılışı sırasında Türklere bir ideal aşılınmaya çalışılırken ortaya çıkan iki kavram vardı: Kızılma²³ ve Turan. Genellikle edebi mahiyette işlenen Kızıl Elma, Türklerin Batıya gidişlerindeki hedefini; Turan ise doğuya gidişlerindeki hedefini gösterir. Turan, Rusların Pan-Slavizm akımı gibi, özellikle Orta Asya'daki Türk halkları ile birlik sağlayarak, onları devlet gibi ciddi bir örgütün içinde birleştirme çabası idi. Bu yönde

²⁰ Gerçi O.N.Tuna, Sümercedeki 168 kelimenin Türkçeden geldiğini ispatladığı araştırması sonucunda, bu kelimelerin Sümerceye girebilmesi için Türklerin Mezopotamya'ya komşu bir yerde olmaları gerektiğini düşünüyor. Ona göre "Türklerin en az M.Ö.3500'lerde Türkiye'nin doğu bölgesinde" olduklarını, dolayısıyla Türklerin esas vatanının Doğu Anadolu olduğunu savunuyor (Tuna, 1990).

²¹ Gerçi "ilk" medeniyet olarak çoğu kişi Sümerleri, bazıları Mısırlıları, hatta Hind ve Çinlileri kabul eder.

²² Bu motif S.Meyer'in ülkemizde de çok tutulan "Alacakaranlık" roman dizisinde Amerika yerlilerinin bir destanı olarak da sunulmaktadır (kurt adam).

²³ Ömer Seyfettin (1917), Kızılmayı Osmanlı tarihi içinde bir hikaye ile anlatır. Bak ayrıca Özdemir, 2008). Hatta Kızıl Elma figürü, Pir Sultan'ın şiirlerinde Hz.Ali olarak gösterilmektedir (Görkaş, İ.

Pir Sultan Abdal'in "Kızıl Elma" İmgesi, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/25-177-187.pdf).

İsmail Gaspıralı ve “usul-ü cedit” hareketi oldukça ciddi bir eğitim çalışması idi (Ergün ve Çiftçi, 2008).

Kutadgu Bilig'de devlet idaresinde üç güçten bahsedilir: Gündoğdu (hükümdar), Aydoğdu (vezir) ve Öğdölmüş (akıl). Hükümdar devlet yönetiminde Aydoğdu ve Öğdölmüş tarafından frenlenir. Bu şahıslar kağana Türk töresini hatırlatırlar. Devletin bekası ancak töreye bağlı kalınarak sağlanabilir. Türk töresinin de üç esası vardır: adalet (könilik), akıl ve mantık (uzluk) ve eşitlik (tüzlük).

Tarih ve eğitim

Platon'dan beri tarih, politikada ve toplum hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Rousseau'nun Emile'inde *insan eğitilerek sonsuz derecede geliştirilebilir* fikri savunulurken, Aydınlanma döneminde kitlelerin ilerlemesi için genel eğitimin şart olduğu fikri iyice yerleşti.

Ortaçağlarda dinin bir âleti olan eğitim, ulus-devletler zamanında devletin kitleleri yönetmek ve kullanmak için kurduğu en önemli sistem haline geldi. Ulus devletler “milli tarih”ler hazırladılar ve halklarını buna göre “kurmaya” başladılar. Ulus devletler yeni insanı şekillendirirken tarihin pratik kullanımından çok yararlandılar. Ulus devletlerin yanı sıra ideolojiler de kendilerine göre bir tarih tasarladılar ve insanları ona göre şekillendirmeye başladılar.

İnsanın şekillendirilmesinde, bilim ve meslek insanların kendi alanlarıyla ilgili bilinçlerinin oluşturulmasında genel tarihin ve belli bilim ve meslek tarihlerinin rolü nedir? Genel insan formasyonunda bazen bir ulus veya halkın, bazen belli bir toprak parçasının (vatan) ve bazen de bütün insanlığın tarihi verilmeye çalışılıyor. Ortaçağlarda dini şahsiyet oluşturulurken, burada işe yarayacak tarihi olaylar, hikayeler, kutsal mekanlar son derece yaygın olarak kullanılıyordu. Şimdi de ulus devletlerin oluşumunda, bir ulusun tarihi geçmişi insanların bilincine yerleştirilmeye çalışılıyor. Tabi bunun için ortak bir dil²⁴, ortak bir kültür, ortak bir tarih ve ortak bir gelecek oluşturulmaya çalışılıyor.

Burada acaba değişik bilim ve meslek alanlarındaki spesifik tarih çalışmalarının ve kitaplarının, gerek genel insanların yetişmesinde gerekse meslek ve bilim adamlarının yetişmesinde ne gibi etkileri olabilir; bunu irdelemeye çalışacağız. Bir matematikçi matematik tarihini, bir iktisatçı iktisat tarihini, bir doktor tıp tarihini, bir asker askeri tarihi bilirse elbette yaptığı işi daha bilinçli ve mükemmel yapar. Dolayısıyla bir alanda insan yetiştirirken verilecek bilgiler arasında o alanın tarihi geçmiş ve gelişimi verilirse daha sağlam bir yetiştirme yapılmış olur. Bütün dünyada genel bir bilim tarihi olduğu gibi sosyoloji tarihi, ekonomi tarihi, teknoloji tarihi, tıp tarihi gibi binlerce çalışma vardır ve öğretim sistemlerinde de bunlar ders olarak okutulmaktadır. Bu tarihler, genel tarihler

²⁴ 1789'da Fransa'da yaşayanların %50'sinin Fransızca bilmediği, İtalyan ulusal birliğinin kurulduğu 1860'larda da İtalya'da yaşayanların ancak %10'unun İtalyanca konuştuğu yazılmaktadır (Alpkaya ve Alpkaya, 2005). Ulus devletler özellikle kurdukları ilköğretim sistemi vasıtasıyla önce devletin bütün vatandaşlarını ortak bir dilde birleştirdiler, sonra hızla bu dilin üstüne ortak kültürü kurmaya başladılar.

kadar çatışmacı da olmadıkları için, aslında genel insan kültürünün anlaşılmasında ve yerleşmesinde büyük bir fonksiyona sahiptir.

Doğru tarih oluşturduğumuz bir yana; tarihi olaylar eğitim olgusunu nasıl etkilemiştir veya eğitim tarihi olayları nasıl ve ne kadar etkilemiştir? Tarihi olaylar o zaman ve o şartlarda bir kez olup bitmiş genellenemez olaylar mıdır²⁵, yoksa tarihte benzer şartlar altında aynı olaylar cereyan eder ve biz bunlardan ders çıkarmak zorunda mıyız? (Hodysh, 1969).

Tarih her zaman “modern” bir yapılandırmadır; ama alan tarihleri bazen rasgele, bazen belli bir gelişim çizgisinde belli başarıların hikayelerini verir²⁶. Eğitim tarihi geçmişteki çeşitli eğitim felsefesi veya düşüncelerinden seçmeler yapar. Eğitim tarihinde, yapılmış olan eğitim uygulamalarından çok, o çağlarda hakim olan bazı düşünürlerin eğitim hakkındaki düşünceleri (seçmeler) üzerinde durulur. Platon’un, Rousseau’nun, Kant’ın vs. kitaplarından alıntılar yapılır. Bunlar aslında zaman ve mekan üstü büyük düşüncelerdir ve her çağda değerleri vardır. Ancak tarihi bağlamından bağımsız olarak yorumlanan bu düşünceler “eğitim tarihi” hakkında ne kadar doğru bilgiler olabilir, tartışmalıdır.

Tarih *geçmişin günümüzden görünüşüdür*, tarihi geçmiş her zaman günceldir; dolayısıyla tarihi bilgi ve belgeler günümüz bakış açısıyla yapılandırılır. Eğitim tarihinde de bazen aynı “hatayı” yaparız; örneğin dini eğitim kurumlarının tarihteki işlevi çoğu kez ihmal edilir ve günümüz açısından değerlendirilir (Oelkers, Osterwalder ve Rhyn, 1999).

Tarihte eğitim birçok faaliyet içine yayıldığı için, “eğitim tarihi”nin sınırlarını çizmek her zaman tartışmalıdır. Dolayısıyla eğitimbilimciler, tarihçiler, iktisatçılar, ilahiyatçılar, edebiyatçılar vs. konuyu değişik açılardan ele alarak incelemektedirler. Türkiye’deki eğitim tarihi çalışmalarının genel karakteristiği incelendiğinde, çalışmalar şu gruplarda toplanabilir: a) Kurum çalışmaları: medreseler, askeri okullar, tek tek lise ve öğretmen okulları, üniversite veya fakülteler, Köy Enstitüleri, eğitim bakanlığı, ahilik gibi kurumların eğitim tarihi; b) Avrupa eğitim tarihi, İslâm eğitim tarihi, Türk eğitim tarihi, çağdaş eğitim tarihi gibi genel kurumsal ve düşünsel karması eğitim tarihleri; belli devlet veya coğrafi bölgelerin eğitim tarihleri; c) Osmanlı, Tanzimat, Cumhuriyet, Atatürk dönemi gibi belli dönemlerin eğitim tarihleri d) Eğitim konusunda eser vermiş veya uygulama yapmış önemli eğitimcilerin hayatları veya bazı büyük filozof veya devlet adamlarının eğitim görüşleri üzerine yapılan çalışmalar; e) Bazı eğitim kademelerinin (ilköğretim, ortaöğretim, yüksek öğretim, mesleki eğitim vs.) tarihi geçmişi üzerine çalışmalar gibi... Yakın geçmişte ve günümüzde eğitim tarihi çalışmalarının yoğunlaştığı bazı alanlar dikkati çekmektedir. Bu çalışmaların Selçuklu ve Osmanlı dönemine yönelik olarak medreseler ve tasavvuf eğitimi, askerî okullar, yabancı okullar; Cumhuriyet dönemine ilişkin ise Atatürk, siyaset ve eğitim, yabancı uzmanlar, üniversite, Köy Enstitüleri gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu arada bazı kişi ve kurumların monografik çalışmaları da yapılmaktadır. Şu anda eğitim tarihinde çok değişik alanlardan araştırmacılar çalışmaktadır. Bunlardan bazıları sadece eğitim olgusunun tarihî zeminini

²⁵ Walsh, tarihi olayların biricik olduğunu ve genellenemeyeceğini savunur (Walsh, 1960). Örneğin Fransız devrimi, Amerikan devrimi, Rus devrimi gibi...

²⁶ İngiliz tarihçi A.J.P.Taylor, “tarih, tarihçinin seçtiği şeydir” demektedir (Stradling, 2003).

anlamaya ve araştırmaya çalışmaktadırlar. Bunların yanı sıra eğitim kurumlarını bir genel ve siyasî tarihçi, bir bilim tarihçisi, bir sanat tarihçisi gözüyle inceleyen kişiler olduğu gibi; dinî bilimlerin bakış açısıyla eski eğitim kurumlarını inceleyen önemli bir kadro da oluşmuştur (Ergün, M. 2008).

Eğitim tarihinde eğitimcilerden ve eğitim kurumlarından beklenen ne olmuştur ve bunlar yerine getirilebilmiş midir? Eğitim öncelikle zamanın ve toplumun istediği insanları yetiştiriyordu. Ayrıcalıklı insanı önce dini kurumlar istedi ve uzun yüzyıllar doğuda ve batıda dini özellikleri yüksek adam yetiştirme isteği yerine getirildi. Daha sonra sanayiın istediği nitelikli işgücü ve ulus-devletlerin istediği "milli" vatandaş tipi insanlar yetiştirildi. Türk eğitim sisteminde de derviş tipi, alp-eren tipi, modern batılı tip, milli tip (Türk-İslâm sentezi) insan yetiştirme modelleri izlendi. Genellikle bizim tarih eğitimimizin amacı milli üstünlük duygusu yaratmak için verilmek istenen tarihi bilgileri dogmatik bir tarzda ezberletme yoludur (Tunçay, 1998).

Eğitim tarihinin eğitim bilimlerinde ve öğretmen yetiştirmedeki önemi nedir gibi bir soruya, öğretmen yetiştirme programlarında bu dersin mücadelesini vermiş bir aydın olarak Y.Akyüz'ün yanıtlarından (Akyüz, 2008) bazıları şunlardır: Türk eğitim tarihini bilmek tarihi karşılaştırma yoluyla günümüzü daha iyi değerlendirme imkanı sağlar. Eğitim bilimlerinin ve uygulamalarını anlamak için sadece günümüzü bilmek yetmez, tarihi derinliği de bilmemiz gerekir. Tarihsel geçmiş ve birikim bilinmeden yeni fikir ve uygulamalar geliştirmek zordur. Tarihi bilmeden geçmişten gelen gelişmenin izlediği yolu ve gelişmenin yönünü de keşfedemeyiz. Tarih bilmeden tarihi kökleri olan bir toplum yaratamayız; çocuklar ve gençler özgüvenleri zayıf ve gelecek azimleri olmayan kişiler olurlar. Gerçek sadece şu anki durum değildir; onun tarihi kökleri ve gelecek boyutu da vardır; eğitim tarihi bilmek günün daha iyi sorgulanmasını ve geleceğin daha iyi değerlendirilmesini sağlar. Tarih, insanlara eleştirel görüş kazandırmanın en iyi yollarından biridir. Bir insanın hayatında doğru kararlar vermesinde onun tecrübelerinin büyük bir değeri vardır; bir ulusun doğru kararlar vermesinde de toplumsal tarihi tecrübelerin çok büyük bir değeri vardır.

Tarih doğru öğretilirse demokratik, eleştirel, hoşgörülü, sorumlu bir insan yetiştirmenin, ama yanlış öğretilirse ayrılık, şiddet ve hoşgörüsüzlüğün kaynağı olur (Çalışkan ve Şahbudak, 2005). Tarih, insanın hem dünyaya hem de zamana açık, geniş düşünceli olmasını sağlar.

Ama yine de gerek genel tarihlerde gerekse belli bilim dallarının tarihlerinde ne kadar geriye gitmeli (Cumhuriyet mi, Osmanlı mı yoksa Orta Asya tarihinin milattan önceki yılları mı), hangi coğrafi ve sosyal genişlikte ele almalı ve olayları hangi derinlikte almalı gibi didaktik sorunlar hep tartışılır olacaktır.

Sonuç

İnsanın eğitime muhtaç ve eğitilebilir bir canlı olmasından dolayı, eğitim insanlık tarihi kadar eski bir faaliyet alanıdır. İnsan türünün yaşayabilmesi eğitime bağlıdır. Eğitim olgusunun tarihte nasıl bir seyir izlediği üzerine yapılan araştırmalar 19 ve 20. yüzyılda alabildiğine artmıştır.

Eğitim tarihi bir toplumun, bir ülkenin, bir kişi veya kurumun geçmişte kalmış ama gelecek kuşaklar için değerli olabilecek fikir, organizasyon ve uygulamalarıdır. Tarih, insanlığın ve insan topluluklarının ortak bilincidir. Nasıl fert insan geçmişini hatırlamayınca şimdiki zamanı bilinçli olarak değerlendiremiyor ve geleceği sağlıklı planlayamıyorsa; tarih bilincinden yoksun bir insanlık ve insan topluluğu da aynı vaziyette bulunuyor demektir. Bu nedenle her toplumun kendi eğitim faaliyetleri geçmişini ve tecrübelerini doğru olarak bilmesiyle, bunlardan yararlanarak günümüzü daha sağlıklı değerlendirmesi ve geleceğe yönelik sağlam planlar yapması mümkün olabilecektir.

19. yüzyıl ve 20.yüzyılın büyük bölümünde tarih yazımı ve öğretimi ulus-devletlere dayalı "milli" tarih öğretimi şeklinde yapıyordu. Bu öğretim, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında ulusların savaşmasına neden oldu ve dünyanın en korkunç savaşları yaşandı. İnsanlar uzun din savaşları sonunda dini bağnazlığı önemli ölçüde aşmış gözüküyorlar; ulus savaşları sonunda belki ulus bağnazlığını da aşacaklar. Ama bu herşeyin halledildiği bir dünya düzeni yaratabilecek mi? Çağımız çocukları ve gençleri, postmodernist eğitim ortamında kendi uluslarının, dinlerinin, kültürlerinin sıcak ve güvenli kuşağında sağlam olarak yetiştirilme yerine, küresel güçlerin oyuncağı olacak biçimde şekillendiriliyor. İnsanlar artık kendi tarihi-coğrafi ve sosyal gerçekliği üzerinde kendi masalları, korkuları, ümitleri, gelecek hedefleri doğrultusunda yetiştirileceklerine, küresel güçlerin oluşturduğu sanal bir gerçeklik üzerinde, onların hedefleri doğrultusunda yetiştirilmektedir. Belki bu güçlerin istekleri doğrultusunda gerçekleşecek küresel barış için ulusal ve dini tarihlerin karakterleri bozulacak, "yeni tarih"ler yazılacaktır. Modernleşme birçok mahalli kültürün katili olduğu gibi, küreselleşme de birçok dini ve ulusal kültürün katili olacaktır.

Evrensel kültür, tüm insanlığın ortak değerleri, evrensel hedefler elbette ki önemlidir. Ama bu binlerce yıllık tarih içinde oluşturulmuş kültürlerin ve değerlerin zayıflatılması ve yok edilmesi pahasına olmamalıdır.

Kaynaklar

- Aksu, Ş. 2006, *Kant, Marks Ve Hegel'in Karşılaştırmalı Tarih Felsefeleri*, <http://www.seneraksu.com/sener/default.asp?part=tfelsefe&islem=oku&id=102>
- Akyüz, Y. 2008, Türk Eğitim Tarihi'nin eğitim bilimleri içindeki yeri ve Eğitim Fakültelerinde okutulma gerekçeleri, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41/40.yıl özel sayısı. s.7-22
- Alkan, N. 2009, Tarihin çağlara ayrılmasında "üç"lü sistem ve "Avrupa merkezci" tarih kurgusu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2,9, s. 23-42. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/alkan_necmettin.pdf
- Alpkaya, G. Ve F.Alpkaya (Ed). 2005, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı yay.
- Arslan, M. 1990, Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, s. 223-239
- Aşkın, Z.G. 2008, Tarihte determinizm-indeterminizm karşıtlığının kategorial çözümlenmesi. *Araştırma* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi) 19, s.127-139. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/923/11511.pdf>
- Babadalı, H.M. 2003, *Organizmacı Değişme Modellerine iki örnek: İbn-i Haldun ve N.J. Danilevsky*. http://www.antropoloji.net/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=37

- Bebbington, D. 1990, *Patterns in History: A Christian Perspective on Historical Thought*. Regent College Publishing. s.51-53.
- Besserman, L.(ed.), 1996, *The Challenge of Periodization: Old Paradigms and New Perspectives*.
- Bıçak, A. 2004, *Tarih Düşüncesi III. Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Bloch, E. 2007, *Umut İlkesi 1*, İstanbul: İletişim yay.
- Bon, G. le, 1932, *Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları*, İstanbul.
- Carlyle, T. 2004, *Kahramanlar*, (çev.B.Tanç), İstanbul: Ötüken yay.
- Carr, E. 1987, *Tarih Nedir?*, İstanbul.
- Cihan, C. 2001, Türk Devlet Felsefesi Açısından Kök Türk Devleti'nin Dış Politikası, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3,1. 59-71. <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/III1/5.pdf>
- Collingwood, R.G. 2000, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, İstanbul.
- Çalışkan, B. ve Şahbudak, E. (Derl.) 2005, *20.Yüzyılda Dünya ve Türkiye Tarihi- Öğretmen Kitabı: Yardımcı Yazılar ve Öneriler*, İstanbul: Tarih Vakfı yay.
- Çankaya, G. ve Direk, Z. (Derl.), 2010, *Jean-Paul Sartre: Tarihin Sorumluluğunu Almak (Sartre'in Geç Dönem Düşüncesi Üzerine)*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Danto, A.C. 1966, "The Historical Individual", içinde: Williman H. Dray (ed), *Philosophical Analysis and History*, Rainbow-Bridge Book Co., S. 265-296.
- Ergin, M. 2000, *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi yay.
- Ergün, M. 2008, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12. s.321-348
- Ergün, M. ve Çiftçi, B. 2008, Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedid, *I.Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. Bildiri Kitabı* cilt II. 9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir. İzmir. S.791-803.
- Force, P. 2009, Voltaire and the necessity of modern history, *Modern Intellectual History*, 6,3. s.457-484
- Foucault, M. 2004, *Toplumun Savunmak Gerek*, (çev: Şehsuvar Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fukuyama, F. 1999, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (çev.Z.Dicleli) İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Gilbertson, M. 2010, *God and History in the Book of Revelation. New Testament Studies in Dialogue with Pannenberg and Moltmann*, Cambridge University Press.
- Gökberk, M. 1997, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Görkaş, İ. *Pir Sultan Abdal'in "Kızıl Elma" İmgesi*, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/25-177-187.pdf
- Hegel, G.W.F. 1988, *Introduction to the Philosophy of history: with selections from the Philosophy of right*. Indiana.
- Hegel, G.W.F. 2006, *Tarih Felsefesi* (çev. A.Yardımlı), İstanbul: İdea yay.
- Hegel, G.W.F., 1899, *Philosophy of History*. New York: The Colonial Press.
- Hempel, C.G. 1942, The Function of General Laws in History, *The Journal of Philosophy*, 39/2. s.35-48
- Hodys, H.W. 1969, Some Neglected Philosophical Problems Regarding History of Education, *History of Education Quarterly*, 9/3. s.360-371 <http://www.jstor.org/stable/366914?seq=2>
- Hodys, H.W. 1984, Theory And Practice in The History Of Education: Some Philosophical Concerns Of Historical Research, *Journal Paedagogica Historica*, 24/1. s.105-113
- Hungtington, S. 2005, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, İstanbul: Us yay.
- İnan, A. 1995, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. 1987, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.
- Kafesoğlu, İ. 1991, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

- Kalit, E. Tarih Felsefesinde Yöntem ve Özgürlük Sorunu I, *Us, Düşün ve Ötesi (İnternet dergisi)*, sayı 4. <http://www.usdusunveotesi.net/yazilar2.asp?yno=45&bant=4>
- Kennedy, P. 1991, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü* (Çev. Birtane Karanakçı), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Keyes, G.L. 1966, *Christian Faith and the Interpretation of History: A Study of St. Augustine's Philosophy of History*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Khazanov, A.M. 1930, *Nomads and the outside world*, The University of Wisconsin Press. <http://books.google.com.tr/books?id=PPumUjpp--UC&pg>
- Kitching, G.N. ve Pleasants, N. 2002, *Marx and Wittgenstein: knowledge, morality and politics*, London: Routledge.
- Kleingeld, P. 1999, Kant, History, ad The Idea Of Moral Development, *History of Philosophy Quarterly*, 16,1. S.59-80. https://www.openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/8612/1/1_050_016.pdf
- Lamberg-Karlovsky, C. C. ve Sabloff, J.A.1979, *Ancient Civilizations: The Near East and Mesoamerica*. Benjamin-Cummings Publishing.
- Lancashire, D. 1965, A Confucian Interpretation of History. *Journal of the Oriental Society of Australia*, 3/1. S.76-86.) <http://www.christendom-awake.org/pages/dlancash/chineseworks/ConfucianHistory.pdf>
- Lemon, M.C. 2009, *Philosophy of history: a guide for students*, Routledge 2009. S.38
- Machiavelli, N. 1998, *Hükümdar*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Marx, K. *Theses On Feuerbach*, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/index.htm>
- Mises, L.von, 2005, Philosophy of History, içinde: Greaves, B.B.(ed) *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*, Indianapolis: Liberty Fund.
- Nadel, G.H. 1963, Philosophy of History Before Historicism, *History and Theory* 3,1963, s.291-315
- Niyazi, M. 2008, *Türk Tarih felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşr. 2008
- Oelkers, J. Osterwalder, F. ve Rhyn, H. 1999, Introduction: Some Remarks on History, Philosophy, and Education. *Studies in Philosophy and Education*, 18/6. s.465-468
- Orwell, G. 2010, *1984*, İstanbul: Can yay.
- Ögel, B. 1988, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Ögel, M. 1989, *Türk Mitolojisi*, C. I, 'Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar' Ankara: Türk Tarih Kurumu yay.
- Ömer Seyfettin, 1917, Kızıl Elma Neresi? *Yeni Mecmua*, 1/21. (http://tr.wikisource.org/wiki/Kızıl_Elma_Neresi%3F)
- Özdemir, F. 2008, Kızıl Ema'yı arayan üç yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim, *Turkish Studies*, 3/5. 503-515. http://turkishstudies.net/sayilar/sayi11/30_fatih_Özdemir.pdf
- Özlem, D. ve Ateşoğlu, G. 2006, *Tarih Felsefesi - Seçme Metinler- Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer*, İstanbul: Doğubatu Yay.
- Plehanov, G.V. 1982, *Tarihte Bireyin Rolü*, (çev.İ.Altınsay), İstanbul: Kaynak yay.
- Plutark, 2005, *Yaşamlar - Ünlü Yunanlı ve Romalıların Yaşamları*, 2 cilt. (Çev.M.Mete) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Prakash, B. 1955, The Hindu Philosophy of History, *Journal of the History of Ideas*, 16/4. s. 494-505. <http://www.jstor.org/stable/2707506>
- Ricoeur, P. 2009, *Zaman ve Anlatı: İki Tarih ve Anlatı*, İstanbul: Yapı-Kredi yay.
- Robert Flint, R. 2010, *History of the Philosophy of History*, BiblioBazaar, (ilk baskı 1893)
- Spencer, Herbert. 1873, *The Study of Sociology*, London. (<http://ifile.it/zskv5m/spencer-thestudyofsociology.pdf>)
- Spengler, O. 1997, *Batı'nın Çöküşü*, İstanbul: Dergah yay.

- Stowasser, B. 1984, İbn Khaldun'un tarih felsefesi: devletlerin ve uygarlıkların yükseliş ve çöküşü, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39/1. s.173-181. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/448/5036.pdf>
- Stradling, R. 2003, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?* İstanbul: Tarih Vakfı yay.
- Tekeli, İ. 1998, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, İstanbul: Tarih Vakfı yay.
- Thucydides, 1950, *The History of the Peloponnesian War*. (çev.R. Crawley) New York.
- Toynbee, A.J. 1978, *Tarih Bilinci* Cilt: 1 2 (A Study of History), İstanbul: Bateş Yayınları.
- Toynbee, A.J. 2004, *Uygarlık Yargılanıyor*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Trompf, G.W. 1979, *The Idea of Historical Recurrence in Western Thought: From Antiquity to the Reformation*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press. s.229-231.
- Tuna, O.N. 1990, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili nin Yaşı Meselesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay.<http://www.scribd.com/doc/22501552/Sumer-Ve-Turk-Dillerinin-Tarihi-İlgisi-ile-Turk-Dili-nin-Yaşı-Meselesi-Osman-Nedim-Tuna>
- Turan, O. 2006, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken neşr.
- Türk, H. 1996, *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında İnsanın BiyoKültürel Evrimi*, Ankara: Bilim Kitap ve Kirtasiye.
- Uçar, Ş. 1997, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, İstanbul: Nehir Yay.
- Ülken, H.Z. 1948, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Walsh, W.H. 1960, *Philosophy of History*, New York: Harper and Row.
- Wein, H. 1959, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, İstanbul.
- Yılmaz, K. 2007, Postmodernist Approach to the Discipline of History, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2. s.176-188. <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi14/yilmaz.pdf>
- Yovel, Y. 1980, *Kant and the philosophy of history*, Princeton: Princeton University Press.